

KELL-E MÉG SZÉLESEBB SZERZŐI JOG?

Gyertyánfy Péter

ARTISJUS Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület, főgazgató

1. A szerzői jog tárgyi hatálya belföldön és külföldön egyaránt bővülni látszik. Magyarországon 1999-ben quasi szerzői művé vált a védelmi időben még nyilvánosságra nem került mű közzététele (ún. editio principes),¹ azután a nem jogszabállyal kötelezővé tett szabvány vált műként védetté.² Ugyancsak 1999-től a szerzői joggal szomszédos jogi teljesítményként védjük az audiovizuális művek előállítóinak szervezési, befektetési teljesítményét.³ Legutóbb a szerzői jogi törvényünk hatálya alá került „kapcsolódó jogként” a kiválasztásban, szerkesztésben eredetiséget *nem* mutató adatbázis is, ha létrehozatala jelentős anyagi befektetéssel jár.⁴ Megjegyezendő, hogy a bővítés a szabvány kivételével az európai integrációs előkészületeink része, a jogharmonizációs kötelezettség teljesítése volt.

Jóllehet a szerzői jog gyakorlati érvényesülésének nehézségei közhelyszámba mennek („kalózkodás”), a szerzői jog legújabb bővülése és az erre irányuló törekvés a külföldi jogokban, ítéletekben, jogirodalmi javaslatokban bőven dokumentálható. Itt csak néhány példát említünk:

Az izraeli Legfelsőbb Bíróság egyik újabb ítélete szerint szerzői jogi védelem illeti a teljes szövegre nézve azt a tudóst, aki kibetűzte, rekonstruálta az egyik kétezres éves holt-tengeri tekercs szövegét, de hasonlóan – egy francia ítélet szerint – szer-

zői műnek minősült az Eiffel-torony díszkivilágítása, egy kiállítás, sőt egy illatszer is. A Fővárosi Bíróság egy 2002-es (még nem jogerős) határozata egy rádiós műsor címének kitalálóját szerzőknek minősíti, noha az adott műsor a bíróság szerint sem volt szerzői mű. A Fővárosi Bíróság előtt szerzői jog alapján kértek védelmet televíziós vetélkedő és szórakoztató műsorok „formátumára” is. Szerzői vagy azzal szomszédos jogi védelmet javasolnak az esztétikus sportmozgásokra, kulturális- és sportműsorok rendezésére és a gazdaságilag értékes bármiféle információkra is.⁵

Mi lehet a szerzői jog e kelendőségének oka? Alapvetően természetesen az, hogy a szerzői jog (és szélesebben: a szellemi alkotások joga) a tulajdonnal, a monopóliumhelyzet alapvető kategóriájával eredményében igen hasonló helyzetbe hozza e jogok alanyait. Ez önmagában nagy vonzerő mindenféle nem dologi (anyagi) teljesítmény előállítója, forgalmazója számára. A szerzői (és iparjogvédelmi) jogok érvényesítését sajátos szervezeti és jogi konstrukciók, vélelmek könnyítik (a szerzői jogban például a közös jogkezelés), vagyis az egyedileg nem gyakorolható jogok érvényesítése a jogosultak által erre létrehozott szervezet útján. A jogsértések szankcionálását az általános polgári jogi eszközök mellett sajátos, erősebb eszközrendszer segíti (például:

¹ 1999. évi LXXVI. tv. (a továbbiakban: Sztj.) 32. §

² Az Sztj. 2001-ben módosított 1. § (4) bekezdése.

³ Sztj. 82. §

⁴ Az Sztj. 2001-ben beiktatott XI/A fejezete (84/A-E §).

⁵ Lásd az 1-7.-ig és a 81-83. lábjegyzetek adatait és a részletes elemzést is: Gyertyánfy Péter (2001): Meddig terjedjen még a szerzői jog? Jogtudományi Közöny, 9 61.

ideiglenes intézkedés könnyített feltételei, a bizonyítás sajátos szabálya). Ezek ráadásul kiegészülnek büntetőjogi és vámjogi eszközökkel is.⁶

Azokat a legfontosabb előnyöket, amelyek a szerzői és szomszédos jogot mint jogintézményt a jogosultak számára oly értékessé, egyes, a rendszeren (még) kívül álló teljesítmények előállítóinak pedig oly vonzóvá teszik, a következőképpen lehet összefoglalni:

- a tulajdonhoz hasonló, több évre szóló monopólium (vagyis kizárólagos engedélyezési és tiltási jog mindenkivel szemben);

- a jogsértésekkel szembeni, különösen a büntetőjog miatt erős eszközök (ez és az előző jellegzetesség közös az iparjogvédelemmel);

- formamentesség, vagyis bejegyzés, nyilvántartásba vétel, költséges újdonságkutatás nélküli védelem;

- a védelmi tárgy határainak viszonylagos pontatlansága, meghatározhatatlansága;

- a szorosan vett szerzői jog esetében – több nemzeti jogban, így a magyarban is – az engedélyköteles felhasználások általános fogalommal, nem pedig kimerítő felsorolással való meghatározása.⁷

A szerzői jog e tulajdonságai azonban több mint száz éve változatlanok. Ez idő alatt a tárgyi hatály bővülésének mindig a műszaki fejlődés volt a mozgatórugója (a hangfelvétel, film, televízió, szoftver esetei). Úgy tűnik, most más okok is működnek. A továbbiakban ezeket keressük.

2. A szerzői jognak ez az új keletű tágítása, mely szerintünk túlmegegy a természetes határokon, alapvetően az okok két csoportjára vezethető vissza.

Először is a mai szerző egyre inkább előre megszervezett vállalkozói-műszaki keretben alkot. A mai sokszorozási technika is kedvez a tömeges alkotásoknak, az egyforma, rövid életű műveknek. Így ritkábbá válik az alaptípus, az alkotó személyiség vonásait is mutató mű. Elhalványul a személyhez kapcsolódás, az alkotó személyiség érdeke, s előtérbe lép a műkövetítő, a megrendelő, a kulturális befektető érdeke. A saját „felhasználóból” olyan „közvetítő” válik, amelynek külön megvédendő „teljesítménye van”. Mindez párosul a kulturális ipar koncentrációjával. A tucatnál kevesebb hollywoodi nagy filmgyártó jelentős mértékben tartja kezében az észak-amerikai és európai filmterjesztést és mozihálózatot is. A hanglemezek világpiaca 85 %-ban öt nagy cég kezében van. A televíziós műsorszórásban hasonló arányok vannak kialakulóban. A nagy médiakonzorciumok internetes tartalomszolgáltatókat vásárolnak (Bertelsman – Napster, Vivendi Universal – MP3.com – Yahoo, Time Warner – AOL). A szoftvert illetően, e tekintetben, elég leírni a Microsoft cég nevét.

A multinacionális vállalkozások anyországaiban és a bővülő piacon (volt szocialista országok, Kína) anyagi eszközeikkel mindenütt erősen befolyásolják a szellemi teljesítményekre vonatkozó nemzeti jogalkotást.⁸ A folyamat természetesen összetett, néha ellentmondásos. Így például az internetszolgáltatók és távközlési szervezetek lobbija 1996 decemberében még azt is megakadályozta, hogy a digitális többszörözés jogát kifejezetten megnevezzék és szabályozza a két legújabb szerzői és szomszédos jogi többol-

⁶ Szjt. 94-99. §-ok; Btk. 329/A és 329/B §-ok, 128/1997. /VII.24.) Korm. r.

⁷ Szjt.16.§

⁸ Hamilton, Marci A.: Copyright Battle is Framed in History. Billboard, 2000. július 29. 6. old., 104. A legfrissebb magyar példa a reprográfiai készülékek köréről szóló kormányrendelet.

dalú egyezmény,⁹ holott ez a film- és hangfelvétel-előállítóknak mint ugyancsak befolyásos érdekcsoportoknak fontos érdeke lett volna. Ez a szerzői és szomszédos jogi alapjog egyébként az elektronikus környezetben is elismert, sőt ez volt az angol-amerikai, szoftverekre vonatkozó szerzői jogi védelem dogmatikai alapja. Mindenesetre a változások és főleg a törekvések egyértelműen arra irányulnak, hogy a nagy, multinacionális kulturális cégek olyan információkra, teljesítményekre is tulajdonszerű monopóliumot szerezzenek, amelyek korábban vagy a szerző ellenőrzése alatt álltak, vagy közkinccsek voltak.¹⁰

Az okok második csoportja a nemzetközi politikai helyzet változásával is összefügg. Két évtizede még amiatt lehetett panaszkodni, hogy a fejlődő országok helyzete megakadályozza a szerzői jogi védelmi szint felemelését. Ezeknek az országoknak mint tipikusan szerzői jogok importőreinek annál több jogdíjat kell külföldre fizetniük, minél magasabb a védelem szintje – gazdaságilag a viszonyosság reménye nélkül. A szerzői jog alapvető sokoldalú egyezménye, a Berni Unió Egyezmény megváltoztatása ugyanis a tagállamok egyhangú döntését kívánja meg. A világ politikailag egypólusúvá válása meghozta a most már túlzásokhoz is vezető áttörést: a szerzői és iparjogvédelmi jogoknak a nemzetközi kereskedelmi szerződések, elsősorban az 1994-es TRIPS¹¹, tárgyává tételével a fejlődő országok – politikai és gazdasági okokból belekényszerülve ezekbe – elvesztették a változtatásokat kizáró erejüket.

⁹ WPPT (I. 19. lábj.) és a WCT, a Szellemi Tulajdon Világszervezete 1996-os Szerzői Jogi Szerződése, kihirdette az 57/1998. (IX.29.) OGY hat. Csupán a WPPT-t kísérő többségi nyilatkozat ment el odáig, hogy a többszörözési jog érvényes a digitális környezetben is („Agreed Statement to WPPT Concerning Art. 7, 11 and 16”).

¹⁰ Hamilton, Marci A.: i.m. 45. lábj.

A politikai változás összefonódik a gazdasági globalizációval, amelynek jellemzője az információs technológia robbanása, és elsősorban a legerősebb ipari-kereskedelmi partnert szolgáló, átfogó világkereskedelmi liberalizáció. A globalizáció része, eszköze a legfontosabb szereplő nemzeti jogszabályai „exportjára”, extra-territoriális hatására való törekvés is. Az USA-beli szerzői jogtulajdonosok a kereskedelmi létező legnagyobb kedvezmény elve megadásának vagy megvonásának fegyverét is bevetik. Olyan országok esetében is a kalózfelhasználások folytán „ténylegesen elszenvedett károkról” beszélnek, amelyeknél az adott külföldi művek, szomszédos jogi teljesítmények felhasználása a nemzeti jog szerint nem is volt szerzői jogi engedélyhez kötve. A szerzői és szomszédos jogi liberalizáció amerikai felfogása az Európai Unió országaival is összeütközéshez vezetett az OECD keretében tárgyalat Többoldalú Beruházásvédelmi Egyezmény („MAI”) tervezetének tárgyalásain (1996-1998). A szerzői (és az iparjogvédelmi) jogok „beruházássá” minősítése együtt a legnagyobb kedvezmény kereskedelmi elvének alkalmazásával felborítaná a szellemi alkotásokra vonatkozó külön egyezmények gondosan kiegyensúlyozott, fenntartásokat és anyagi viszonyosságot is tartalmazó rendszerét. Így például a Franciaországban beszédett ún. üres videokazetta jogdíj nagy része az USA-ba folytana át, ahol nincs ilyen jogintézmény, s következőképpen ellentételezés sincs.¹²

E törekvések érvényre juttatásában eszik a domináns szereplő nyelve, szerződés-

¹¹ TRIPS: A Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization, WTO) 1994. április 15-én Marrákesben létesítő egyezmény melléklete, a „Megállapodás a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól”, az angol cím általánosan használt rövidítésével: TRIPS. Kihirdette az 1998. évi IX. tv. I.C. melléklete.

¹² Részletesen: Haedicke, Maximilian: Urheberrecht als Investitionsschutz? GRUR Int. 8-9/1998. 631. és köv. o.

ses gyakorlata is, vagyis napjainkban az angolszász jogi gondolkodás expanziója, más területekre, a nemzetközi jogalkotásba való behatolása zajlik. A szerzői és szomszédos jogok területén többek között ez az eredetiség követelményének és „a szerző mint eredeti jogtulajdonos” elvének elhalványulásához, vagyis – legalábbis az európai kontinentális jogok szempontjából – a szerzői és szomszédos jogoknak a természetes határokon túli terjeszkedéséhez vezet. Ezek a természetes határok ott vannak, ahol még nem adott egy gondolat eredeti módon való kifejtése vagy ahol már nincs meg a kapcsolat a személyiséggel, az alkotó egyéniséggel. Az eredetiség túl alacsony szintjére, széles tárgyi hatályra pedig már angol források is panaszkodnak, hozzátéve, hogy „az oktatás, művészet, kommunikáció csak azért tud működni, mert a szerzői jogot jórészt figyelmen kívül hagyják”.¹³

3. Nézetünk szerint a szerzői és szomszédos jogok csak akkor tölthetik be feladatukat, ha azok maradnak, amik. A szerzői jog üres formára nem, csakis egy gondolat eredeti egyéni kifejtésére vonatkozhat, személyiségi aspektusa kell legyen. A szomszédos jogok feladata a kultúra közvetítésére irányuló egyedi teljesítmény jogi védelme. Ha önmagában „a szellemi produktum létrehozatalára tett befektetés” súlyát néznénk, és a kellő súly elegendő lenne a védelemre, ez az alapelvek és az egész gondolati építmény újjal való felváltását jelentené. Az emberi alkotótevékenység eredményeinek védelmére a szerzői jog (és az iparjogvédelem) helyett ilyen új „paradigmára” azonban még nincs épkez-láb javaslat, ennek még nincs itt az ideje. Ezt az Európai Közösség is leszögezte. A

szerzői jogi jogharmonizáció legutóbbi aktusa során kifejezetten rögzítették, hogy a „szellemi tulajdon védelmében nincs szükség új felfogásra”; „minden szerzői jogi és szomszédos jogi jogharmonizációnak a védelem magas szintjén kell alapulnia, mert ezek a jogok kritikusak a szellemi alkotás számára”, „a szerzői és szomszédos jogi rendszerek hatékony és szigorú védelmi rendszere az egyik fő eszköz arra, hogy ... biztosítsuk a szerzői alkotók és az előadó-művészek függetlenségét és méltóságát.”¹⁴

A szerzői jog saját hatékonyságának áldozatává válhat. Már most is látható, hogy a törzsterület jogérvényesítési nehézségei szorosan összefüggnek a nem elvi alapon álló kiterjesztés gyakorlatával. A jogintézmény felhígítása jogértelmezési nehézségekhez, a társadalmi jogkövetés-elfogadás csökkenéséhez, konkuráló jogosultságokhoz, halmozódó jogdíjterhekhez vezet.

A szerzői jogi törvények elvileg nem vonják ki a közkinccs fogalomköréből a szerzői műveket és a szomszédos jogi teljesítményeket, hanem a művek létrejöttének pillanatától kezdve elismerik alkotójuk kizárólagos rendelkezési jogát. A „közkinccs” – logikailag és a törvény szövegében egyaránt – csak ez után jöhet szóba, mégpedig különféle korlátozások (például időkorlátok) alkalmazása formájában. Gyakorlatilag azonban mégis arról van szó, hogy a „copyright” törvényi értelmezésének kiterjesztése folytán egyes újfajta szellemi javak kikerülnek a közkinccsből. Ez pedig csak óvatosan, az érdekek alapos mérlegelése után és a fogalmi határok egyértelmű kijelölése által tehető meg, nem pedig bizonytalanságot és zavart keltve.

Szerzői jogi gondolkodásunkban a „misztikus” *szellemiségi* elemek, a hagyományos *művészet* túlhangsúlyozásának

¹³ Laddie főbíró (Sir Hugh Laddie) (1996): *Copyright: Over-strength, Over-regulated, Over-rated?* EIPR 5, 260.

¹⁴ „A szerzői jog az új információs társadalomban” című 2001/29/EK irányelv 5., 9. és 11. indoklása.

vádjával szemben utalni kell a szerzői jog alapvető szerepére: a szellemi, az emberek számára valódi értéket jelentő tartalmat biztosítja a szabadidő szellemi módon való élvezetes eltöltéséhez. A szórakoztató termékek egyedi szellemi (tehát személyt is tükröző) tartalma a lényeg, a hordozó csak műszaki eszköz. A pusztán anyagi vagy szellemi erőfeszítésre, befektetésre vagy műszaki jellegű teljesítményre alapozás – a nem létező vagy túl alacsony „eredetiség” – a jogvédelem tárgyaként összemosza a szellemi tartalmat és a hordozóeszközt.

Kétségtelen, hogy a kultúra a silány, egyediség nélküli tömegcikk eluralkodása felé tart. Ha azonban lemondanánk arról, hogy a személyhez fűződő jogok szerepét, érvényre juttatását hangsúlyozó jogi megoldásokat támogassunk, ez olyan lenne, mintha az állam a közízlést romboló termékekkel szemben fölhagyna a magasabb kultúra közvetlen és közvetett anyagi támogatásával. Az Európai Közösség szerint „a szerzői jog által védett művek és a szomszédos jogok tárgyai nagy jelentőségűek kulturális szempontból is”.¹⁵ „Európát leginkább a kultúra és a művészetek tartják össze. A tőke és a tudomány a jövő felé mosolyog, és amerre csak tud, szertefolyik. Az ember kötődése a múltjához, lakóhelyéhez a művészetet hívja segítségül... Lehet, hogy a papírkorszaknak vége van, de a szóvilágnak nincsen vége.”¹⁶

A szerzői és szomszédos jogoknak az iparjogvédelemhez közelítése, a személyiségtől független „tulajdoni” jelleg hangsú-

lyozása, a védelmi szint leszállítása, és a világkereskedelmi liberalizáció céljai felé való elmozdítása (kizárólagos jogok adása pusztán befektetésekre, üzleti modellekre) egy ilyen kis kulturális piacon, mint Magyarország, még veszélyesebb a helyi kultúrára, mint a nagyobb európai vagy világpiacra. Kézenfekvő, hogy *ilyen* alapon első sorban a tőkeerős multinacionális cégek fognak itt is monopóliumokat szerezni, ők fognak ide szellemi javakat eladni. Ez kulturális monopóliumhoz is vezet, lassanként megfosztva a közönséget a kulturális sokféleségtől.

Ezekre az utóbbi szempontokra az európai jogharmonizációban való részvételünk során is figyelniünk kellene. Ki kell használni az irányelvek megengedő szabályai által adott lehetőségeket, a nem túl nagy, de mégis meglévő mozgásteret. Az irányelvek honosításakor esetenként nem automatikusan az uniós tagállamok többsége által a belső joguk számára választott megoldásokat kellene választani, hanem a saját szerzői jogi törvényünk logikája és kulturális, nemzeti érdekeink szerinti szabályokat fenntartani vagy bevezetni.

A szerzői jog csak addig terjedhet, amíg megfelel valódi természetének, *eredeti és társadalmilag elfogadott* céljának.

Kulcsszavak: *szerzői jog, iparjogvédelem, szomszédos jogok, copyright, jogi monopólium, jogok kiterjesztése, nemzetközi kereskedelmi jog, angolszász jogi expanzió, internetszolgáltató, beruházásvédelem*

¹⁵ 12. sz. indoklás a 2001/29/EK irányelvben.

¹⁶ Konrád György beszéde a 2001-es német Károly-díj átvételekor. Népszabadság. 2001. május 26.